

Branko Milanovic Kapitalizm, Tek Başına¹

Ankara: Efil Yayınevi, 2021, 359 sayfa

Fatin Şevki Bulut²

Branko Milanovic, akademik hayatı boyunca gelir dağılımı ve eşitsizlik temasına yoğunlaşmış bir iktisatçıdır. Bu temalara dair tek başına yaptığı çalışmalardan ilki, henüz Türkçe'ye çevrilmemiş olan 2010 yılı The Haves and Have Nots (Sahipler ve Sahip Olmayanlar) adlı eseridir. Ardından 2016 yılında çokça tartışılan 2018 yılında Türkçeye çevrilmiş olan Küresel Eşitsizlik: Küreselleşme Çağı İçin Yeni Bir Yaklaşım kitabını yayınlamıştır. Bu seriyi 2019 yılında yayınlanan ve 2021 yılında Türkçeye kazandırılmış olan Kapitalizm, Tek Başına kitabı ile devam ettirmiştir. İngilizce konuşulan dünyada oldukça ilgi uyandıran Kapitalizm, Tek Başına eserinin incelemesini yapacağımız bu yazıda, Milanovic'in haklı bulgularına yer verirken aynı zamanda eser içerisinde düştüğü çelişkileri de vurgulamaya çalışacağız.

Kapitalizm, Tek Başına kitabı, adından da anlaşılacağı üzere dünya üzerinde artık yegâne sistem haline gelmiş olan kapitalizmin "tekliliğini" vurgulamak niyetindedir. Bu vurgulama istemi içerisinde Milanovic okuyucuya iktisat tarihi ve iktisadi düşünceler tarihini beraber içeren oldukça yoğun bir anlatı sunmaktadır. Kitapta Say, Jevons, Marx, Veblen, Keynes, gibi çok farklı iktisadi düşünce ekollerinin temsilcilerine doğrudan alıntılarla değinilmekte; ayrıca Weber, Wallerstein, Arrighi gibi tarihçilere referansla üretim biçimlerinin tarihi incelenmektedir. Ancak Milanovic (2021: 11) sonda söyleyeceğini başta söyleyerek uzun soluklu yolculuğun sonucunu en baştan vermektedir: Kapitalist üretim biçimi herhangi bir sorguya gerek bırakmayacak şekilde diğer üretim biçimlerine baskın çıkmıştır. Artık kâr etme güdüsü ve para kazanma amacı kapitalizmin ilk filizlerini verdiği batı medeniyetinin değil, tüm dünyanın baskın amacı haline gelmiştir ve herkes tarafından bu gerçek kabul edilmektedir. Ulaşmamız gerekense, "toplumdaki herkesin hemen hemen eşit sermaye ve vasıf donanımına sahip olduğu eşitlikçi bir kapitalizm" olmalıdır (64).

Kitabın ilk bölümü olan "Soğuk Savaş Sonrası Dünyanın Sınırları", kitabın ana temalarına dair bir özet biçimindedir. Milanovic'e göre (16) kapitalizmin zaferinde iki zaman dilimi hayati öneme sahiptir. Bunlardan ilki, Batı'da gerçekleşmiş olan Sanayi Devrimi, ikincisiyse Asya'nın yükselişiyle neticelenecek olan Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) Devrimi'dir. Sanayi devrimi ulusal ve küresel artışıyla neticelenmiş ve kapitalizmin ilk türü olan "Liberal Kapitalizm" in doğumunu sağlamıştır. Henüz etkileri devam eden BİT devrimi ve Asya'nın yükselişi ise ülkeler arasındaki gelirlerin yakınlaşması ve küresel gelir eşitsizliğinin azalmasını sağlamaktadır (18). Asya'nın yükselişi, beraberinde yeni bir kapitalizm biçimi olan "Politik Kapitalizm" i getirmiştir. Milanovic'in Politik Kapitalizm olarak andığı kavram, siyasal iktisat literatürüne Washington ve Post Washington Konsensüslerine bir analogi ile Pekin Konsensüsü olarak da anılmaktadır³.

¹ Çev: Mustafa Pirili, Meneviş Uzbey.

² Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, fatinsevki@bulut@gmail.com

³ Öniş Z.ve Kutlay, M. (2020). Rising Powers in a Changing Global Order; The Political Economy of Turkey in the Age of Brics, *Third World Quarterly*, 34(8), 1049-1426.

İkinci bölüm, “Liberal Meritokratik Kapitalizm” başlığını taşımaktadır. Liberal Meritokratik Kapitalizmi neoliberalizm olarak okumamızın kanımızca bir sakıncası yoktur, çünkü bu kavramla anlatılan ABD hegemonyası altında gelişmiş olan ve yaklaşık olarak son 40 yılı kapsayan tarihsel süreçtir. Bu bölümde Milanovic, batı eksenli liberal kapitalizmin sanayi devriminden günümüze gelen tüm yolculuğunu okuyucuya sunmaktadır. 1914 öncesi Milanovic’e göre (25) klasik kapitalizm dönemi, ABD ve Avrupa’da II. Dünya Savaşı sonrası dönem sosyal demokrat kapitalizm dönemi ve erken 21.yüzyılda ABD liberal meritokratik kapitalizm dönemidir. Klasik kapitalizm ve meritokratik kapitalizm dönemlerinde sermayenin toplam gelir içindeki payı artmaktadır, ancak sosyal demokrat kapitalizm döneminde sermayenin toplam gelir içindeki payı azalmıştır. Sermayenin toplam gelir içindeki payının artması, zaten sermayedarların zengin-varlıklı olduğu düşünüldüğünde ve sermaye gelirinin az sayıda insanın elinde toplandığı akılda tutulduğunda, gelir eşitsizliğinin klasik ve meritokratik kapitalizmde neden arttığını, kapitalizmin altın çağı olarak nitelenen sosyal demokrat kapitalizm dönemi içerisindeyse neden azaldığını açıklamaktadır (27). Ancak meritokratik kapitalizmi klasik kapitalizmden ayıran bir nokta bulunmaktadır. Klasik kapitalizmin aksine meritokratik kapitalizmde sermayeden gelir elde edenler aynı zamanda sarf ettikleri emekten de gelir elde etmektedir (29). Klasik kapitalizmde gelir dağılımının en üst tabakasında toprak sahipleri (rantiyerler) veyahut holding sahipleri sadece sermayelerinden gelir elde ederken, meritokratik kapitalizmde gelir dağılımının en üst tabakasına yüksek ücret alan emekçiler de yerleşmiştir (30). Eğitimleri neticesinde bu aşamaya erişmiş olan doktorlar, yatırım bankacıları bu kesime örnek olarak gösterilebilir. Burada 2008 Büyük Durgunluğu’nda yüksek ücretlerinden dolayı büyük tepki çeken şirket CEO’larını aklımıza getirmemiz bizce faydalı olacaktır. Milanovic (30), Piketty referansıyla anlattığı en üstteki yüzde 1’lik kesimin artık sadece sermaye geliri değil, bunun yanında emek geliri de elde ettiğini vurgulamaktadır.

Eşitsizliğin bir diğer unsuru servet eşitsizliğidir. ABD’de gelir dağılımına nazaran servet dağılımında eşitsizlik çok daha kötü vaziyettedir (41). Bu eşitsizlik sadece ABD’de var değildir, gelişmiş dünyanın bütününe yayılmış vaziyettedir (44). Bu durum, bahsi geçen ülkelerin büyümeleri ve zenginlikleri arttıkça daha fazla eşitsizliği beraberinde getirmektedir, Milanovic bu süreci “servetin laneti” olarak nitelemektedir (45). Aynı zamanda üst gelir grubundakilerin yatırımları risksiz varlıklara yönelirken, orta sınıf ve yoksul kesimin yatırımları daha riskli varlıklara yönelmektedir, ki 2008 Büyük Durgunluğunun sebebi de budur (47).

Sermaye gelirinin emek geliriyle birleşimini sağlayan eğitimidir. Bu durum, Milanovic’e göre (31) artık evliliklere de yansımaktadır. Evlilikler benzer eğitim düzeylerine sahip bireyler arasında gerçekleşmektedir. Bu durum, eğitilmiş kesimin çocuklarının daha iyi okullarda okumasını beraberinde getirmekte ve var olan eşitsizlik nesiller arasında artarak yayılmaktadır (32). Bir zamanlar “Amerikan Rüyası” olarak anlatılan herkesin üst sınıfa yükselme yetisinin olduğu fırsat eşitliği durumu (57) ebeveynlerin servet ve gelirlerindeki eşanlı yoğunlaşma neticesinde basamaklar arasındaki hareketliliği artık çok düşük seviyelere getirmiştir (59). Ayrıca kendisini bir üst sınıfa atamamış veya sermaye geliriyle emek gelirini birleştirememiş emekçilerin durumu, sosyal demokrat kapitalizmin ardından emekçilerin pazarlık gücünde gerçekleşen azalmayla beraber düşünüldüğünde, bu kesimler gelir dağılımı açısından daha aşağı konuma gelmektedir (35). Gelir dağılımının iki ucunda çok sayıda insan birikirken orta sınıf günden güne kaybolmaktadır (71).

Peki, II. Dünya Savaşı’ndan 1980’li yıllara kadar uygulanmış ve eşitsizlikleri azaltmış olan “Refah Devleti”nin politika reçeteleri bugün eşitsizliği azaltmak için uygulanabilir mi? Bu soru,

elimizde tarihsel olarak sonucu olumlulanmış politika reçeteleri mevcutken elbette aklımıza gelebilir. İktisat ve maliye yazınında kapitalizmin altın çağı olarak bilinen, Harvey'in⁴ "gömülü kapitalizm", Darvat ve Laval'in⁵ "yeni liberalizm" dediği döneme Milanovic sosyal demokrat kapitalizm demektedir ve bu dönemin eşitlikçi politikaları bugünün eşitsizlikleri için bir reçete sunabilir mi sorusunu tartışmaktadır. Milanovic, sosyal demokrat kapitalizmin ayırıcı dört özelliği olduğunu belirtmektedir: Güçlü işçi sendikaları, kamu finansmanı ile kitlesel eğitim, yüksek vergiler ve büyük çaplı transfer harcamaları (60). Milanovic'e göre bu dört politika da uygulanma gücünü yitirmiş bulunmaktadır. Bugün işçi sendikaları eski gücünü yitirmiştir çünkü Fordist üretim tarzı içerisinde aynı fabrika içerisinde çalışan, birbirleriyle iletişim halinde olan ve ücretler konusunda benzer toplumsal taleplere sahip emekçilerin yerini özellikle hizmetler sektöründeki dağınık çalışma biçimleri almıştır (60). Uzaktan çalışma olanakları ve sürekli artan göçün Marxist bir terminoloji kullanırsak yedek iş gücü ordusuna kattığı emekçiler, artık yüksek sendikalaşma neticesinde emekçilerin taleplerinin karşılanma olasılığını düşürmektedir. Ayrıca sermayenin hareketliliğinin sınırsızlaştığı 1980 sonrası dönemde sermaye üzerinde artan oranlı vergilerin uygulanması sermayenin ülkeden kaçışıyla neticelenmektedir (62). Bu durum hem vergi gelirlerini azaltmakta hem de gelişmiş ülkedeki üretim ve istihdam olanaklarının gelişmekte olan ülkelere kaymasıyla neticelenmektedir. Aşırı finansallaşmış bir dönemde olduğumuzu düşünürsek, sermayenin hareketliliğinin sonsuz olduğu durumda vergilendirme vasıtasıyla eşitlik uygulamasının sınırlılığı ortaya çıkmaktadır. Vergi cennetleri sermayedarlar için kaçış olanaklarından biridir. Aynı kalitede eğitime kitlelerin erişimi özel okulların yaygınlaşmasıyla azalmakta (70), göçle gelen insanların refah devleti uygulamalarından yararlanması yabancı düşmanlığını arttırarak refah devletine muhalefetle neticelenmektedir (72). Bu kısır döngüye çare bulması beklenen siyaset ise, siyasi partilerin ve seçim kampanyalarının finansmanını sağlayan en tepedeki yüzde 1'in denetimi altındadır (79). Söz konusu denetim sayesinde yüksek gelirli düşük vergilere muhatap olmakta, vergi indirimleri genellikle şirketleri kapsamakta ve bu sayede sermaye kazançları yoğunlaşmakta, aynı zamanda sermaye kazançlarına karşı düzenlemeler kısıtlı kalmaktadır (81). Bu durum, artık liberal meritokratik kapitalizm içerisinde kendini sürekli yeniden üreten bir döngü haline gelmiştir.

Liberal meritokratik kapitalizmin ayırt edici özelliği, yasal bir ayrıcalıklı-aristokratik sınıfın olmaması, yani üst sınıfa çıkmak konusunda herkesin eşit olanağa sahip olmasıdır (86). Ancak günümüzde bu ayırt edici özelliğin hâkim sınıfın finansal sermayenin büyük bölümünü kontrol etmesi, daha iyi eğitim olanaklarına sahip olması ve elitlerin siyasal denetimi neticesinde günden güne kaybolmakta olduğu görülmektedir (90).

Liberal meritokratik kapitalizmin ardından Milanovic, küresel düzeyde onun alternatifi olarak sunduğu politik kapitalizmi anlattığı üçüncü bölüme geçiş yapmaktadır. Bu bölüm, Marxist ve Liberal tarih anlatısının 21.yüzyıl okuması üzerine bir tartışma ile başlamaktadır. Bu tartışmanın amacı, tarihin düz bir çizgi biçiminde sürekli ileriye doğru hareket ettiği fikrini yıkmaktır (93-97). Ardından Acemoğlu ve Robinson'un Ulusların Düşüşü⁶ eserinde yaptığı tartışmaya değinen Milanovic, kapsayıcı kurumlar içinde hukukun üstünlüğünün var olduğu toplumlar dışındaki toplumlarda da ekonomik büyümenin sağlanabileceğini vurgulamakta, Acemoğlu ve Robinson'un Çin'in iktisadi başarısının devam etmeyeceğine yönelik fikrinin

⁴ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (2. Baskı), (çev: Aylin Onacak), İstanbul: Sel Yayıncılık, s. 19.

⁵ Dardat, P. ve Laval, C. (2018). *Dünyanın Yeni Aklı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, (2. Baskı), (çev: Işık Ergüden), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 128.

⁶ Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2013). *Ulusların Düşüşü* (çev: F.R. Velioğlu) İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

doğruluğunu tartışmaya açmaktadır (100). Üçüncü dünyanın batının gelişim modelini taklit eden kalkınma politikalarından farklı bir büyüme stratejisiyle de ilerleyebilir. Bu büyüme stratejisi yapısalcı kalkınma stratejisini ve bağımlılık okulunu da aşan ve dışlayan bir fikre dayandırılmaktadır. Öncelikle bu modelde ülkeler küreselleşmiş kapitalist dünyanın içinde yer almaktadır. Feodalizmden kapitalizme geçiş süreci otoriter bir devlet yönetiminin kontrolünde ve liderliğinde gerçekleşmektedir (111). Çin, Vietnam, Güney Kore bu modele örnek olarak sunulabilecek ülkelerdir.

Politik kapitalizm, özel sektörün büyüklüğünü değil, özel sektörün devletten bağımsızlığını sınırlandırmaya dayalı bir iktisadi yönetim sistemidir (123). Devlet, özel sektörün büyümesi ve küresel kapitalizme eklenenebilmesi için hukuki sınırlara dayanmadan kararlı politikalar uygulayabileceği ölçüde kapitalistleşme sürecini yönlendirebilmektedir. Yani politik kapitalizmin ayırt edici özelliği, hukukun üstünlüğünden ve kurumların başatlığından kişilerce keyfi olarak alınabilen kararların varlığıdır (123). Bu durum, yolsuzluğu sistemin ayırt edilmez bir unsuru yapmaktadır (125). Milanovic, “makul oranda bir yolsuzluğun” ekonomik büyüme ve toplumsal refah var oldukça göz ardı edilebilir olduğunu vurgulamıştır (126). Özet olarak politik kapitalizm, liyakat sahibi bir bürokrasinin varlığı, hukukun üstünlüğünün var olmaması ve otonom bir devlet yapısının varlığına dayanmaktadır (127). Politik kapitalizmde devlet özel sektör için aktif ve doğrudan bir faktörken liberal kapitalizmde sağlayıcı-pasif bir faktördür (165).

Milanovic, politik kapitalizmi Çin’i referans vererek anlatmaktadır. Çin’in kendine özgü gelişimine değinirken Arrighi’nin Adam Smith Pekin’de⁷ eserine referans vererek, Çin’in kendine özgü gelişimini hem iktisadi hem siyasi hem de uluslararası alanda tartışmaktadır. Arrighi, eserinde Çin’in ABD’nin hegemon devlet rolüne karşı bir rakip olabileceği fikrini tartışmıştır. Milanovic ise, Çin’in uluslararası alanda ABD’den farklılığına vurgu yaparak, ülkelerin ulusal politikalarına müdahale etmemesini ABD’den ayırmaktadır (164). Örnek olarak Çin, ABD gibi demokrasi ihraç etmek için askeri müdahaleler örgütlememekte veya sınır ötesi bir harekate girişmemektedir. Bu, hegemon bir devletten beklenmeyen bir tutumdur.

Peki liberal meritokratik kapitalizmde fazlasıyla vurgulanan eşitsizliğin politik kapitalizm içerisindeki yeri nedir? Çin’de kırsal komünizmden kentsel kapitalizme geçişle beraber eşitsizlikte artış yaşandığı görülmektedir (134). Büyüme hızı arttıkça karşılaştırmalı olarak (kırla kent arasında, kadınla erkek arasında, devletle özel sektör arasında) her kesimde eşitsizlik artmakta, aynı zamanda sermayenin toplam gelir içindeki payı artmaktadır (136). Ancak ayırt edici nokta, liberal kapitalizmdeki gibi eşitsizlikten olumlu pay alanların bir burjuvazi oluşturarak toplumsal dönüşüme öncülük etmek gibi bir gayelerinin olmamasıdır (140).

Politik kapitalizmin çekici yanı yöneticilere özerklik vermesi, bürokratik kırtasiyeciliği aşabilmesi ve daha hızlı ekonomik büyüme sağlamasıdır (157). Bu özelliklere “ılımlı” bir yolsuzluk da eşlik etmektedir. İlimli yolsuzluk, iktisadi büyümeye eklenerek Schumpeterci yaratıcı yıkım rolünü uygulamaktadır (156). Milanovic, bu fikirleri “günümüz ticarileşmiş ve çok hızlı dünyasında vatandaşların kendilerini direkt olarak ilgilendirmedikçe toplum meselelerinde yer almak için ne zamanı ne de bilgisi veya arzusu vardır (155)” iddiasıyla güçlendirmektedir. Bu düşünce, kanımızca bir varsayım, bir kabule dayanmaktadır. Bu kabulün ardında toplumların apolitikleşmesi yatmaktadır. Günümüzde kitle iletişim araçlarının gelişimi bilgiye daha hızlı

⁷ Arrighi, G. (2008), *Adam Smith Pekin’ de*, (çev. İbrahim Yıldız), İstanbul: Yordam.Kitap)

ulaşım sağladıkça politik etkileşimleri ve toplumsal hareketleri de arttırabilmektedir. Wall Street'i İşgal Et eylemleri veya Arap Baharı bu durumun bilinen örnekleridir. Bu nedenle kanımızca Milanovic'in bu kabulü en azından sorgulanmaya değerdir. Ayrıca ılımlı yolsuzluğa toplumların sürekli olacak sessiz kalacağına dair bir kesin kanıt da bulunmamaktadır. Milanovic de politik kapitalizmin genel geçer, tarihsel olarak doğrulanmış yasalara sahip olmasını bu modelin zayıflığı olarak nitelemektedir (162).

Çin ve politik kapitalizm üzerine yaptığı geniş tartışmanın ardından Milanovic dördüncü bölümde "Kapitalizm ve Küreselleşmenin Etkileşimi" başlığı altında çok yönlü bir tartışma yürütmüştür. Milanovic, küreselleşmenin sermayeye verdiği hareketliliği emeğe de verdiğini iddia etmektedir (167). Bu düşünce kanımızca oldukça tartışmalıdır, zira sermaye özellikle finansal araçlar vasıtasıyla deyim yerindeyse "bir fare tıklaması hızında" hareket edebilirken emeğin hareketi çok daha sınırlıdır. Ayrıca Milanovic (169), yolsuzluğun serbest sermaye hareketleri aracılığıyla arttığını ve hiper küresel kapitalizme için yeni bir gelir tipi olarak -siyasi rant olarak- okunması gerektiğini iddia etmektedir. Ek olarak, küreselleşme, gelişmiş ülkeler için vatandaşlığı da bir rant olanağı haline getirmiştir. Milanovic tarafından vatandaşlık rantı (173) olarak anlatılan bu durum, güneyden kuzey ülkelere olan göçle iç içe geçmiş durumdadır. Vatandaşlık rantı elde eden kesimler, bu rantı paylaşmak istememekte ve göçe karşı toplumsal tepkiler ortaya çıkmaktadır (177). Netice itibarıyla Milanovic, göçe karşı oluşmuş toplumsal tepkilerin temelinde göç edilen ülkedeki ulusal emeğin durumunun göç neticesinde kötüleşmesi bulunmaktadır (178). Ancak küresel gelir eşitsizliği, yoksul ülkelere varsıl ülkelere doğru bir göçü zaruri kılmaktadır (179). Bir başka ifadeyle göç, ülkeler arasında eşit olmayan ortalama gelirlerden dolayı, zengin ülkelerdeki insanlara vatandaşlık primi veya rantı sağlamaktadır (184). Kuzey ülkelerindeki işçiler, belirli refah kalıplarının kaybolması neticesinde göçten, dolayısıyla küreselleşmeden mağup olarak ayrılmaktadır (198). Milanovic'in önerisi, göçe karşı getirilecek sınırlandırmaya karşı çıkmakta, ancak göçmenlere alt vatandaşlık verilmesi vasıtasıyla uzun dönemde entegrasyonunun sağlanması ve ardından vatandaşlık verilmesidir (185).

Milanovic, güney ülkeleri için kalkınmanın ancak küresel değer zincirlerine eklemlenmekle gerçekleşebileceğini düşünmektedir (194). Hiper küreselleşme döneminde artık küresel değer zincirlerinin mekanları fazlasıyla değişmiştir. Üretim dünyanın dört bir yanına yayılmış ve tüketimden bağımsızlaşmıştır (196). Ayrıca üretimin yayılması kurumların önemini de arttırmıştır (196). Bu durum, Acemoğlu ve Robinson'un kurumlara önem veren analizini eleştiren Milanovic'in aslında kurumların önemine vurgu yapması çelişmesini ortaya çıkartmaktadır. Milanovic'in kurumlar karşısında takındığı bu ikircikli tutum, aslında önceliği emekten alan bir analiz yapmaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Netice itibarıyla güney ülkelerinde gelişmesi gerekli görülen kurumlar, yabancı sermayeyi ve yabancı sermayenin önceliklerini koruyabildiği müddetçe var olmalıdır. Bu önceliklerin temelindeyse ucuz emek gücüne erişim vardır. Asya ülkelerinin küresel arz zincirlerine eklemlenmesinin teknolojik ilerleme yanında en önemli faktörü ucuz emek gücüdür. Milanovic bu durumu eleştirel olmayan bir tutumla kabul etmektedir (199).

Kapitalizm, Tek Başına eserinin beşinci bölümüne Milanovic Küresel Kapitalizmin Geleceği başlığını koymuş ve yegâne sistem olan kapitalizmin geleceğini tartışmıştır. Bir ön kabulde, Adam Smith'in fırıncısı, biracısı gibi üreticilerin dürüstlüğü denetleyen, yani bireysel iyiliklerin olumlu çıkarlar yarattığı toplumun yerini artık bireysel kötülüklerin kamusal çıkarları almıştır (229). Günümüz hiper küreselleşmiş kapitalizmde gündelik yaşamımız içerisinde artık ahlak gibi bir kısıtlayıcı güç bulunmamaktadır (233), yasal olan şeylerin yapılması yapılanın

ahlakiliğiyle eşdeğerdir (234). Maliye literatüründeki vergiden kaçınma davranışı bu duruma örnek olarak verilebilir (234). Günümüz toplumlarında başarının ölçütü sadece daha fazla para kazanmaktır (237) ve hiper ticarileşmiş kapitalist dünyanın bu anlayışına karşı bir alternatif sadece bireysel düzeyde kalmaktadır (238). Günümüz toplumunu açıklayan bir diğer mekanizma ise atomizasyon ve metalaşmadır. Atomizasyon, aile gibi geleneksel kurumların yok olmasını ve fazlasıyla bireyselleşmeyi anlatmaktadır (242). Her hizmetin satın alınabildiği, hane içerisinde yapılan yemek gibi hizmetlerin dahi metalaştığı bir dünya içerisinde yaşamakta olmamız, atomizasyon ve metalaşmayı birbiriyle ilişik kılmaktadır (243). Bir başka ifadeyle kapitalizm gündelik yaşantımız içerisine işlemiş ve kopamayacak bir şekilde yerleşmiştir (244). Günümüz dünyasının emek açısından işleyiş biçimi daha az uzmanlaşmaya dayanmaktadır (247). Burada daha az uzmanlaşma söylemi, aklımıza Braudel'in^{8,9} kapitalist pazar dediği ve sermayenin yoğunlaştığı, yüksek karların olduğu ancak uzmanlaşmanın var olmadığını vurguladığı tarihsel kapitalizm anlatısını getirmiştir. Milanovic, bireysel karşı duruşlarla oluşabilecek alternatiflerin varlığını ciddiye almıyor gözükmektedir. Bu durum, Michel Foucault'un mikro direniş kavramıyla yanlışlanmaya açıktır, zira Foucault, mikro direnişlerin kapitalizmin dayattığı iktidar türlerini aşmaktaki önemini vurgulamıştır¹⁰.

Milanovic, kitabını noktalarken liberal kapitalizm ve politik kapitalizm arasında özgürlük ve gelir ikilemi bulunduğunu söylemektedir. Milanovic'e (268) göre politik kapitalizm gelir yaratmak için avantajlıken, liberal kapitalizm bireysel özgürlükler için daha uygun bir zemin ortaya koymaktadır. Politik kapitalizmin avantajı, devletlerin bir şirket gibi yönetilmesine izin vermesinde yatmaktadır (268). Kanımızca bu argüman da oldukça tartışmalıdır. Devlet, şirketlerden çok ayrı ve kuramsal anlamda ilişiksiz bir tarihsel yapıdır. Bu tarihsel yapıyı sadece hızlı karar alma ve büyümeye odaklamak oldukça yanlış sonuçlar çıkartmamızla neticelenebilir. Bu nedenle Milanovic'in şirket-devlet analogisini yanlış bulduğumuzu vurgulamakta bir beis görmüyoruz.

Milanovic, kitabının sonunda liberal meritokratik kapitalizmin politik kapitalizme nazaran daha iyi bir sistem olduğuna inanır gibi görünmektedir, zira kendi ifadesiyle ulaşmak istediği sistem "halkın kapitalizmi"dir ve sermaye gelirlerinin ve servet sahiplerinin yoğunluğunun azaldığı, gelir eşitsizliğinin daha düşük olduğu ve nesiller arası gelir hareketliliğinin yüksek olduğu bu sisteme ancak liberal meritokratik kapitalizmden geçiş yapılabilir (278). Milanovic'in akademik olarak yoğun ve güçlü bir anlatımla sunduğu eserinde her karşılaştırmalı kapitalizm türünün istisnasız payının olduğu çevresel tahribatlara ve gezegenin hayatta kalmasına değinmemesi ve sadece teknolojik iyileşmelerle iklim krizinin çözüleceğine dair inancıysa kanımızca kitabın önemli eksikliklerinden birisidir.

⁸ Braudel, F. (2017). *Kapitalizmin Kısa Tarihi* (4. Baskı), (çev: İsmail Yerguz), İstanbul: Say Yayınları, s. 54.

⁹ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal Bilimleri Düşünmek* (2. Baskı), (çev: Taylan Doğan), İstanbul: bgst Yayınları, s 215

¹⁰ Özmakas, U. (2018). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş: Foucault, Agamben, Hardt-Negri*. İstanbul: İletişim Yayınları.